

УДК 34.037

К. О. Пудкалюк, О. М. Габрись*,
здобувачі вищої освіти
Національний університет державної
фіскальної служби України**

ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ВТОРИНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ: НЕДОЛІКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

У статті висвітлено проблеми, які існують у системі надання безоплатної вторинної правової допомоги. Зазначається, що безоплатна правова допомога — один із необхідних елементів правової держави, на яку покладено обов'язок захищати права, свободи та інтереси особи. Досліджуються проблеми правового регулювання фінансування оплати послуг адвокатів та їх навантаження під час захисту законних прав та інтересів осіб. Констатується, що для ефективного функціонування інституту надання безоплатної вторинної правової допомоги та повного захисту прав та законних інтересів осіб слід внести деякі зміни до нормативно-правових актів, що регламентують питання надання правової допомоги.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, вторинна правова допомога, адвокат, суб'єкти надання правової допомоги, правові засади фінансування та оплати правової допомоги.

В статье отражены проблемы, существующие в системе предоставления бесплатной вторичной правовой помощи. Отмечается, что бесплатная правовая помощь — один из необходимых элементов правового государства, на которое возложена обязанность защищать права, свободы и интересы osoby. Исследуются проблемы правового регулирования финансирования оплаты услуг адвокатов и их нагрузки при защите законных прав и интересов лиц. Констатируется, что для эффективного функционирования института предоставления бесплатной вторичной правовой помощи, и полноценной защиты прав и законных интересов лиц нужно внести некоторые изменения в действующие нормативно-правовые акты, регламентирующие вопросы предоставления соответствующего вида правовой помощи.

Ключевые слова: бесплатная правовая помощь, вторичная правовая помощь, адвокат, субъекты оказания помощи, правовые основы, финансирования и оплаты правовой помощи.

*Pudkalyuk K.O., Gabris O.M., applicants of the higher education, National University of the State Fiscal Service of Ukraine

SHORTCOMINGS OF SYSTEM OF PROVIDING THE FREE SECONDARY HELP AND THE ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE AT ELIMINATION OF CERTAIN MISTAKES

** Науковий керівник: к.ю.н., доцент О.А. Калганова

Problems which exist in the system of providing free secondary legal aid are reflected in article. It is noted that free legal aid — one of necessary elements of the constitutional state to which the duty to protect the rights, freedoms and the interests of the person is assigned. Problems of financing of fee of lawyers and their loading at protection of legitimate rights and the interests of persons are investigated. It is noted that for effective functioning of institute to providing free secondary legal aid, and full protection of the rights and legitimate interests of persons it is necessary to make some changes to the existing normative legal acts regulating questions of granting the corresponding type of legal aid.

Key words: free legal aid, secondary legal aid, lawyer, subjects of legal aid, financing, payment of services, loading.

Постановка проблеми. Особливо важливою складовою процесу розбудови українського громадянського суспільства є взаємодія суспільства з державою. Невміння пересічних громадян зорієнтуватися у чинному законодавстві, захистити свої права, суттєво ускладнює, а то й робить неможливим будь-які серйозні починання, що здійснюються державою, адже незнання законів ускладнює процес реалізації конкретних конституційних положень і, зрештою, є серйозною перепорою на шляху України до побудови справді європейського суспільства. Тому інститут надання правової допомоги громадянам набуває такого важливого значення, стає необхідним елементом правової системи. Однак на даному етапі існує низка недоліків у правовому регулюванні безоплатної правової допомоги, які потребують усунення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема отримання і надання правової допомоги є предметом пильної уваги науковців різних галузей знань, передусім у галузі права та зокрема конституційного права, як-от: Н. В. Альбрант, Т. І. Ільїна, О. В. Кривоносова, А. Г. Манафов, Р. Г. Мельниченко. Проблеми правової допомоги висвітлюються і в працях, присвячених питанням про роль адвокатів і нотаріусів у процесі надання правової допомоги, правову природу адвокатської діяльності, статус адвоката і організацію діяльності адвокатури. Дослідження порядку забезпечення особі права на правову допомогу у різних сферах державної діяльності та аналіз зарубіжного досвіду висвітлено у роботах С. Д. Шаталюк, Г. Ж. Сулейманової, А. В. Іванцової, А. В. Кудрової, П. М. Рабіновича та ін.

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу правових проблем, які виникають в процесі надання безоплатної вторинної правової допомоги (далі — БВПД) розро-

бити обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення системи надання правової допомоги для ефективного захисту прав та інтересів громадян на національному рівні. Визначена мета зумовила необхідність розв'язання низки завдань, а саме: визначити порядок оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів; конкретизувати коло суб'єктів права на БВПД; проаналізувати проблему надання правової допомоги на міжнародному рівні; дослідити навантаження адвокатів у Центрах надання правової допомоги; проаналізувати зарубіжний досвід застосування БВПД; обґрунтувати внесення змін до чинних нормативно-правових актів в контексті надання БВПД.

Виклад основного матеріалу. Попри закріплення в Конституції України права на безоплатну правову допомогу здійснення цього права протягом тривалого часу унеможлиблювалося через відсутність законодавчо закріпленого правового механізму надання такої правової допомоги за рахунок коштів державного бюджету. Прийняття Законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про безоплатну правову допомогу» стало першим кроком до реалізації права на безоплатну правову допомогу [1, 2].

З метою забезпечення виконання Україною зобов'язань щодо утворення ефективної системи безоплатної правової допомоги було створено Раду з координації реформи безоплатної правової допомоги [3, 4, 5]. На сьогодні в системі органів юстиції вже створено умови для отримання безоплатної первинної правової допомоги, зокрема, на базі 733 громадських приймалень, які створені при головних управліннях юстиції [6].

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», БВПД — це вид державної гарантії, яка полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, що включає захист, представництво інтересів осіб, що мають право на БВПД, в судах, інших державних органах, місцевого самоврядування тощо та складання процесуальних документів [2].

Фінансування БВПД здійснюється за рахунок видатків Державного бюджету України, але законодавець із невідомих причин не зазначає, в яких саме розмірах це здійснюється. При чому Постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 року № 305 затверджено Методику обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають вторинну правову допомогу у кримінальних справах (далі — Методика). Розмір оплати за годину роботи

адвоката з надання правової допомоги за 1 годину становить 5 відсотків розміру прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на момент подання адвокатом акту, починаючи з 1 січня 2018 р. Так, виходячи з прожиткового мінімуму станом на 1 січня 2018 р. оплата за одну годину становить приблизно 88 грн без обрахунку за методикою визначення розміру винагороди адвоката за конкретну дію [2, 7].

Методика визначає порядок обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають БВПД на постійній основі за контрактом або на тимчасовій основі на підставі договору у кримінальних справах, виходячи з установленого розміру оплати за годину роботи адвоката, розрахункового часу, що витрачається адвокатом на надання БВПД в одній кримінальній справі, з урахуванням особливостей стадій провадження у справі, на яких адвокат здійснював захист, повноти участі адвоката у відповідних процесуальних діях, а також ступеня складності кримінальної справи. Крім того, кошти на БВПД мають покривати не лише оплату праці адвокатів, а й витрати: на експертизи і свідків; на переклад, забезпечення надання документів, які перебувають у розпорядженні третіх сторін; на фотокопіювання документів [7].

Чинне законодавство визначає коло суб'єктів, яким надається вторинна правова допомога: особа має право на БВПД, якщо її індивідуальний дохід не перевищує двох прожиткових мінімумів для працездатних осіб; це стосується й осіб, які отримують пенсію або соціальну допомогу в розмірі, що не перевищує два прожиткові мінімуми для непрацездатних осіб [2].

Законом України «Про державний бюджет України на 2018 рік» затверджено прожитковий мінімум для працездатних осіб з 1 січня 2018 р. у розмірі 1762 грн, тобто індивідуальний дохід особи, яка має право отримати БВПД не повинен перевищувати 3524 грн. Разом з тим, вартість товарів і послуг першої необхідності, комунальних послуг не відповідають мінімальній заробітній платі та прожитковому мінімуму. Наприклад, якщо середньомісячний дохід особи становить 4000 грн і вона не належить до суб'єктів, які мають право на БВПД, вона не в змозі забезпечувати собі допомогу адвоката, адже зазначені витрати становлять більшу половину її доходу. В більшості випадків такі особи вимушені захищати свої права та інтереси самотійно, не маючи необхідних правових знань [8].

Важливим критерієм якості правових послуг, які надаються населенню, є навантаження адвоката у центрах надання правової допомоги. За статистичною інформацією, яку надає Координаційний центр з надання правової допомоги, в 2017 р. всього було видано доручень на надання БВПД — 90 568 разів [9]. Ця цифра дає нам уявлення скільки справ в Україні було вирішено із залученням адвокатів за програмою уряду з надання БВПД. Відповідно до інформації з Реєстру адвокатів, які надають БВПД (станом на 21 лютого 2018 р.) кількість адвокатів, які можуть надавати БВПД, становить приблизно 6 600 осіб [10]; таким чином на одного зареєстрованого в Реєстрі адвоката в середньому припадає 14 клієнтів. При чому, на практиці складається ситуація, коли не всі адвокати можуть одночасно надавати правову допомогу, адже звернення людей не є систематичними чи спланованими, є різним за змістом і нерівномірно розподіляються за галузеву належністю.

З цього приводу практики у сфері діяльності місцевих центрів БВПД занепокоєні браком адвокатів, які можуть надавати кваліфіковану юридичну допомогу, насамперед зі спеціалізацією у галузі цивільного права, а також тим фактом, що на практиці видається дуже мало доручень юристам і центрам БВПД, тоді як між центрами існує конкуренція і вони (Центри) показують в статистичних даних велику кількість випадків надання вторинної правової допомоги відділами представництв [11]. Для усунення таких явищ фахівці пропонують підвищити престиж роботи в системі БВПД для адвокатів, що дозволить залучати молодих адвокатів. Поки що навантаження працівників центрів становить у середньому 30–40 справ, що негативно позначається на результативності діяльності з надання БВПД.

Як наслідок, на сьогодні через недосконалість законодавства щодо участі адвокатів у наданні БВПД (враховується виключно навантаження адвоката в центрі надання БВПД, тоді як існують і інші споживачі його послуг), несистемного звернення громадян виникає ситуація, коли частина адвокатів надміру завантажені, тоді як інші взагалі не задіюються до надання БВПД.

Законодавство України передбачає можливість судового захисту особи не лише в судах першої інстанції, але й в апеляційному та касаційному провадженнях, що в сукупності з іншими видами захисту складає національні засоби правового захисту. Крім національних засобів передбачено можливість захисту особою

своїх прав у міжнародних судових інстанціях, як, наприклад, у Європейському суді з прав людини (далі — ЄСПЛ) [12].

Разом з тим, на випадок, коли особа звертається в міжнародні інстанції з приводу оскарження рішень національних судів, законодавець виставляє бар'єр, за яким такій особі заборонено надавати БВПД. Очевидно, що у випадку звернення особи до ЄСПЛ справа буде розглядатись як «ОСОБА проти України», тому, що логічно, держава не буде оплачувати послуги адвоката. Але як і безоплатна правова допомога, так і визнання Україною рішень ЄСПЛ, є засобами захисту громадян, тому обмеження з цього приводу суперечать цілям, які були поставлені при створенні цього інституту.

Законодавство зарубіжних держав вирішує ці питання по-різному. У Великобританії особи з низьким доходом отримують повну правову допомогу як у частині підготовки до розгляду справи, так і під час самого розгляду справи. Практикується і часткова безоплатна допомога для малозабезпечених осіб. Обов'язок виконання цих завдань покладено за дорученням уряду на Правове товариство (Law Society). Питання про наявність коштів у малозабезпеченої особи, яка потребує правової допомоги, з'ясовується комісією з додаткових асигнувань Міністерства соціального забезпечення [13, с. 180–186].

У США корпорація юридичних послуг, що фінансується з бюджету, виділяє кошти приватним юридичним службам, які надають правову допомогу малозабезпеченим особам. На постійній основі безоплатну правову допомогу таким громадянам часто надають приватно-практикуючі юристи [14, с. 106–109].

Особливістю французької системи надання вторинної правової допомоги є забезпечення юридичного «соціального забезпечення» шляхом страхування державою витрат у зв'язку з наданням юридичної допомоги малозабезпеченим особам: страховий поліс покриває плату за послуги, які надає адвокат [15, с. 111–120].

У Нідерландах створена практично вірцева структура з надання юридичної допомоги населенню, яка дуже добре фінансується за рахунок коштів держави. Діяльність приватних адвокатів доповнюється так званими «юридичними магазинами», Бюро юридичної допомоги і Центрами юридичної допомоги [16, с. 40–45].

У зарубіжних країнах питання навантаження на адвокатів, які надають БВПД, вважається важливим. Наприклад, у США на федеральному рівні розроблено стандарти з ведення кримінальних

справ одним адвокатом [17]. Так, кількість справ, яку може вести один адвокат протягом року, не може перевищувати 150 — по серйозних злочинах (фелонії), 400 — по менш тяжких злочинах (місдімінор) і 200 — у кримінальних справах за участю неповнолітніх.

Доволі цікавим у цій сфері є досвід Литви. В експериментальних кабінетах громадських захисників, створених у 2000 р., навантаження на адвоката розраховується виходячи з необхідності його присутності в суді чи органах прокуратури (30-35 разів на місяць) [18].

На рівні Європейського Союзу Рада цієї організації у 2003 р. ухвалила Директиву про забезпечення мінімальних стандартів адекватної безоплатної правової допомоги особам, які фігурують у транскордонних справах, метою якої є подолання наявних перешкод і забезпечення кожній особі такої самої правової допомоги в іншій державі Європейського Союзу, яку вона могла б отримати у власній країні [19].

Отже, доступ до правосуддя та можливість захисту своїх прав надається кожній особі. Крім того, надання особі БВПД можливе і в міжнародній сфері, а не обмежується лише національним рівнем.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи викладене можна зробити висновок, що для ефективного функціонування інституту надання БВПД та повного захисту прав та законних інтересів особи слід внести деякі зміни до чинних нормативно-правових актів, що регламентують питання надання відповідного виду правової допомоги, зокрема:

– до п. 1 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» — підвищити рівень середньомісячного доходу для осіб, які мають право на отримання БВПД, через недостатність коштів для забезпечення захисту своїх прав та інтересів адвокатом;

– до Постанови Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 р. № 305 «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу» — щодо підвищення оплати праці адвокатів та порядку покриття витрат на експертизи і свідків, на переклад, забезпечення надання документів, які перебувають у розпорядженні третіх сторін на фотокопіювання документів та інших витрат;

– зобов'язати Центри надання правової допомоги здійснювати раціональний розподіл справ між адвокатами з урахуванням

особистого навантаження із закріпленням такого обов'язку наказом Міністерства юстиції України;

– до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо надання правової допомоги на міжнародному рівні — щодо забезпечення у представлення та захисту особи у ЄСПЛ як реалізації конституційної гарантії права на безоплатну правову допомогу;

– введення обов'язкового страхового полісу, що, в свою чергу, призведе до виділення коштів на оплату послуг адвокатів та покращення системи надання різних послуг в тому числі і юридичних.

Запропоновані дії, потребують негайної реалізації на практиці. На наш погляд, запровадження таких змін у сфері надання БВПД стане одним із кроків до реформування органів юстиції та підвищення ефективності правової системи нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 року № 5076–VI. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 22.04.2018).

2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02 червня 2011 року № 3460–VI. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 22.04.2018).

3. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною: Резолюція Ради Європи, Парламентська Асамблея. Міжнародний документ від 05 жовтня 2005 року № 1466(2005). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_611 (дата звернення: 22.04.2018).

4. Висновок № 190 (1995) щодо заявки України на вступ до Ради Європи: Міжнародний документ від 26 вересня 1995 року № 190(1995). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 22.04.2018).

5. Про заходи щодо реформування безоплатної правової допомоги: Наказ Міністерства Юстиції України від 24 січня 2006 року № 58/7). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_7025 (дата звернення: 22.04.2018).

6. Про затвердження Порядку роботи громадської приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги: Наказ Міністерства юстиції України від 21 вересня 2011 року № 3047/5). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1114-11> (дата звернення: 22.04.2018).

7. Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 465. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2018).

8. Про державний бюджет України на 2018 рік: Законом України, Бюджет, Розподіл від 07 грудня 2017 року № 2246–VIII). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> (дата звернення: 22.04.2018).

9. Зведена таблиця основних статистичних даних діяльності регіональних центрів БВПД: Координаційний центр з надання правової допомоги, 2017. — [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://legalaid.gov.ua/ua/statystychni-dani/1924-rehionalni-tsentry-2017> (дата звернення: 22.04.2018).

10. Реєстр адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу (витяг) 21–02–2018: Координаційний центр з надання правової допомоги, 2018). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://legalaid.gov.ua/ua/reistry-advokativ> (дата звернення: 22.04.2018).

11. Результати моніторингу місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги: Звіт Української Гельсінської спілки з прав людини, 2017). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/NEW_ZVIT-Rezultaty-monitorynhu-BPP3-1.pdf (дата звернення: 22.04.2018).

12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477–IV). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 22.04.2018).

13. *Берладин О.Б.* Про надання захисником безоплатної правової допомоги у кримінальному процесі України і Великобританії / О. Б. Берладин // Вісник Академії адвокатури України. — 2013. — Число 1 — С. 180–186.

14. *Кудрова А. В.* Право малоимущих обвиняемых на защиту в уголовном процессе США / А. В. Кудрова // Государство и право. — 1998. — № 10. — С. 106–109.

15. *Сулейманова Г. Ж.* Зарубежный опыт предоставления и оказания субсидируемой государством юридической помощи / Г. Ж. Сулейманова // Юрист. — 2011. — С. 111–120.

16. *Іванцова А. В.* Поняття безоплатної правової допомоги в Україні та за кордоном / А. В. Іванцова // Часопис Академії адвокатури України. — Том 8. № 3(28). — 2015. — С. 40–45.

17. National Legal Aid and Defender Association. Standards for the Administration of Assigned Counsel Systems. 1989. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nlada.org/defender-standards/assigned-counsel> (дата звернення: 22.04.2018).

18. *Марочкіна І. Є.* Організація судових та правоохоронних органів: навчальний посібник / І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільова, О. М. Толочко. — Харків : Право, 2000. — 272 с.

19. *Шаталюк С. Д.* Моделі і досвід інших держав в забезпеченні громадян права на безоплатну правову допомогу / С. Д. Шаталюк // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Політологія». — 2013. — Т. 212. — Вип. 200. — С. 156–159.

References

1. On Advocacy and Advocacy: Law of Ukraine on July 5, 2012 No. 5076–VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (application date: 22.04.2018) (in Ukr.).

2. On free legal aid: Law of Ukraine on 02 June 2011 No. 3460–VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (application date: 22.04.2018) (in Ukr.).

3. On the fulfillment of Ukraine's obligations and commitments: Council of Europe Resolution, Parliamentary Assembly. International document on October 05, 2005 No. 1466 (2005). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_611 (application date: 22.04.2018) (in Ukr.).

4. Conclusion No. 190 (1995) on the application of Ukraine for accession to the Council of Europe: International Act No. 190 (1995) of September 26, 1995. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (application date: 22.04.2018). (in Ukr.).

5. On Measures to Reform Free Legal Aid: Order of the Ministry of Justice of Ukraine on January 24, 2006 No. 58/7. URL: https://minize.gov.ua/m/str_7025 (posting date: 22.04.2018). (in Ukr.).

6. On approval of the Procedure of the Public Reception for Granting Primary Legal Aid: Order of the Ministry of Justice of Ukraine on September 21, 2011 No. 3047/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1114-11> (application date: 22.04.2018). (in Ukr.).

7. On enforcement of judgments and application of European Court of Human Rights practice: Law of Ukraine on February 23, 2006 No. 3477–IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (application date: 22.04.2018). (in Ukr.).

8. Questions about payment of services and reimbursement of expenses of lawyers providing free secondary legal aid: Resolution of the Cabinet of Ministers. Procedure, Methodology on September 17, 2014, No. 465. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (application date: 22.04.2018). (in Ukr.).

9. A summary of the main statistical data of the activities of the regional centers of the SFLA: The Legal Aid Coordination Center, 2017. URL: <http://legalaid.gov.ua/ua/statystychni-dani/1924-rehionalni-tsentry-2017> (application date: April 22, 2018). (in Ukr.).

10. Register of lawyers providing free secondary legal aid (excerpt) 21–02–2018: Legal Aid Coordination Center, 2018. URL: <http://legalaid.gov.ua/ua/reistry-advokativ> (date of appeal: April 22, 2018). (in Ukr.).

11. Results of monitoring of local centers for the provision of free secondary legal aid: Report of the Ukrainian Helsinki Human Rights Union, 2017. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/NEW_ZVIT-Rezultaty-monitorynhu-BPP3-1.pdf (application date: 22.04.2018). (in Ukr.).

12. On enforcement of judgments and application of European Court of Human Rights practice: Law of Ukraine on February 23, 2006 No. 3477–IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (application date: 22.04.2018). (in Ukr.).

13. Berladin, O.B. (2013). On providing lawyers with free legal aid in the criminal process of Ukraine and Great Britain. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrainy (Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine)*, 1, 180–186 (in Ukr.).

14. Kudrova, A.V. (1998). The right of the poor to be defended in the criminal proceedings of the United States. *Gosudarstvo i pravo (State and Law)*, 10, 106–109. (in Rus.).

15. Suleymanova, G.G. (2011). Foreign experience in providing and providing legal assistance subsidized by the state. *Yurist (Lawyer)*, 111–120. (in Rus.).

16. Ivantsova, A.V. (2015). The concept of free legal aid in Ukraine and abroad. *Chasopys Akademiyi advokatury Ukrainy (Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine)*, 8, 3 (28), 40–45. (in Ukr.).

17. National Legal Aid and Defender Association. Standards for the Administration of Assigned Counsel Systems. 1989. URL: <http://www.nlada.org/defender-standards/assigned-counsel> (application date: 22.04.2018). (in Ukr.).

18. Shatalyuk, S.D. (2013). Models and experience of other states in providing citizens with the right to free legal assistance. *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly. Seriya «Politolohiya» (Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University. Series «Politics»)*, 212, 200, 156–159 (in Ukr.).

19. Marochkina O.M. (2000). Organization of judicial and law enforcement agencies: a manual. Kharkiv: Law. (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції 17 червня 2018 р.